

## ב. עזרא הסופר – שנים של עמל ויצירה בתורה

אֲנִי כֹהֵן שֶׁל נִשְׁמוֹת אֱלֹמֹת  
 נִיצוּצוֹת תּוֹעִים  
 עוֹמֵד לִיד הַשַּׁעַר לְבִקֵּשׁ  
 מַעֲשֵׂר מְלִים  
 מִשְׁלַחֲנֹ שֶׁל אֱלֹהִים.  
 (שוק מאה שערים, בלפור חקק)

ספר עזרא מפנה את מקומו לסיפורו של נחמיה, ושתיקה גדולה יורדת עליו. כאילו ביקש עורך הספר לסמן לנו שכאן נגמרה שליחותו. האם הוא חזר לפרס בתום המשימה הזאת?<sup>182</sup> מסורת עתיקה ורחבה של ספרות חז"ל מספרת לנו על מפעל חייו הגדול, שבזכותו נחקק בזיכרון היהודי כאחד מגדולי האומה. זהו מפעל התורה שבעל פה המבוסס על שלושה עמודים: הלכה הנוצרת מתוך התורה (= מדרשי הלכה), תקנות וגזירות.

### עזרא הסופר ומדרש ההלכה

מה תלמוד לומר סופר: אלא כשם שהיה סופר בדברי תורה כך היה סופר בדברי חכמים.

ר' חגי בשם ר' שמואל בר נחמן: הראשונים חרשו וזרעו ניכשו כיסחו עדרו קצרו עמרו דשו זרו בררו טחנו הרקידו לשו קיטפו ואפו, ואנו אין לנו מה לאכול.

ר' אבא בר זמינא בשם ר' זעירא: אין הוון קדמאין מלאכין אנן בני אנש ואין הוון בני אנש אנן חמרין. (ירושלמי שקלים כא ע"א-ב)

[תרגום: אם היו הראשונים מלאכים – אנו בני אדם, ואם היו בני אדם – אנו חמורים]

יושבים להם חכמי ארץ ישראל בדור עריכת התלמוד ונושאים עיניים מעריצות אל עזרא הסופר, שלא הותיר להם כי אם לשבת ולאכול את הפת שהוא וחבריו הסופרים הכינו. תודעה זו בדבר מפעלם של הסופרים בוודאי מוגזמת ומלמדת על הערצה שהולכת וגדלה ממרחק הזמן, אבל בעיקרה היא מכוונת לעיקר. עניינם של הסופרים היה לעיין בתורה ומתוכה ליצור את עולמה של ההלכה שמתחדשת עם הלימוד. נסו לדמיין את עזרא, לאחר הדרמה הגדולה של חודשי כניסתו לארץ, נכנס עם קבוצת אנשים ומתחיל לעמול בתורה. ראשית עבודתם היא לקרוא בתורה וללמדה, ולכן "קנאת סופרים תרבה חכמה" (בבא בתרא כ"א ע"א, על פי פסוק בבן סירא לח, א: "חכמת סופר תרבה חכמה"). מכיוון שהמורה אינו ספון בתורתו אלא לומד ומשתף, הרי שהתורה הולכת וגדלה ומתעצמת. מתוך עיון זה של הסופרים נולדו הבנות והתגלו פנים חדשות בתורה. זוהי התחלתה של התורה שבעל פה. עוד לא היו קבצים של הלכות אלא דרך העיון בתורה חידשו את ההלכה עד שהייתה היא לערמה גדולה, ואז נצטרכו לבוא החכמים ולסדר את ההלכות בסדרים משלהן.<sup>183</sup>

### עזרא מתקן תקנות

לפי המסורת של חז"ל עזרא עמל גם בתיקון תקנות, שלא נבעו מתוך לימוד התורה אלא נוצרו מתוך כורח השעה:

עשרה תקנות תיקן עזרא: שקורין במנחה בשבת, וקורין בשני ובחמישי, ודנין בשני ובחמישי, ומכבסים בחמישי בשבת, ואוכלין שום בערב שבת, ושתהא אשה משכמת ואופה, ושתהא אשה חוגרת בסינר, ושתהא אשה חופפת וטובלת, ושיהו רוכלין מחזירין בעיירות, ותיקן טבילה לבעלי קריין.

(בבלי בבא קמא פב ע"א)

לכל אחת מהתקנות האלה יש הסבר חברתי עמוק שמבאר את המהלך הכולל שביקש עזרא לחולל, עם קבוצת חבריו. אעיר כאן רק לגבי

תקנת הקריאה בתורה, שהיא חלק מההבנה הגדולה של עזרא באשר לתיקון המתחייב באומה. הנתק של העם לא יכול היה להתאחות על ידי מעמד חד-פעמי רב רושם, ואפילו לא אם ייעשה אחת לשבע שנים, כמעמד "הקהל". היה חסר משהו רצוף, שיטתי, שייצר חיבור עומק שזורם בעורקי העם ויהפוך את התורה לשפה חיה ולא לאות מתה. לכן הוא לקח את ספר התורה והחל לשכפל אותו. לא היו ספרים ולא היו סופרים. הוא יצר את המפעל וגם את פועליו. התלמוד (שם) מלמד שהבסיס לתקנת עזרא לקריאת תורה שלוש פעמים בשבוע (שני וחמישי ושבת) היה הפסוק המתאר את הליכת בני ישראל במדבר דרך שלושת ימים עד לשבירת צימאונם. באמצעות השוואת התורה למים ("אין מים אלא תורה") תיקן עזרא שלא יעברו שלושה ימים ללא קריאת התורה. זו דרשה נפלאה שנוגעת בשורש של התקנה, במהות שלה. הוא מבין שכמו גוף הזקוק לנוזלים כדי לחיות, כך רוח האדם והעם זקוקה לאנרגיה שתזין ותחיה אותה. כך החל כל עולם לימוד התורה בישראל, עולם שמסמל את העם הזה מאז ומעולם. עם הספר.

חידוש אחר שתיקן עזרא (ושאינו מופיע ברשימת התקנות הנ"ל) עוסק בכתב ובלשון של התורה:<sup>184</sup>

בתחלה ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון הקודש. חזרה וניתנה להם בימי עזרא בכתב אשורית ולשון ארמי. ביררו להן לישראל כתב אשורית ולשון הקודש, והניחו להדיוטות כתב עברית ולשון ארמי.

מאן הדיוטות? אמר רב חסדא: כותאי (=הכותים, דהיינו השומרונים).

מאי כתב עברית? אמר רב חסדא: כתב ליבונאה (=כתב עברי קדום). (סנהדרין כא ע"ב)

ימי גלות בבל ניתקו את ישראל לא רק מאדמתם אלא גם משפתם. שבעים שנות גלות הספיקו להפוך את השפה המדוברת מעברית לארמית.

והעברית פסקה מלהיות השפה המקובלת. בכל מרחבי האימפריה הפרסית השתמשו בארמית כשפת מדינה. כך אנו מוצאים איגרות ושטרות כתובים כולם ארמית. כשנפגש עזרא עם שבי הגולה בירושלים הוא מגלה שרבים מאוד מהם אינם יכולים להבין את התורה, הכתובה עברית. הכתב העברי הקדום של תקופת המלוכה הוא כתב של שכבת המשכילים, דוברי התורה המקצועיים. הדבר דומה לתופעה המוכרת לכול של כתיבה מקצועית המותירה את האנשים שמחוץ למקצוע תלויים לחלוטין בתיווכם של המקצוענים. כך זה בעולם המשפט, בעולם הרפואה, בעולם המדע ועוד. מסתבר שהתורה השתמרה על ידי הכוהנים בשפתה הקדומה, ולאיש מעמי הארץ לא היה סיכוי להבין אותה ולקרוא בה. אין למשכילי העם עניין שאדם מהשכבה העממית יוכל להשתתף בדיוניהם הנשגבים. ההסתרה משרתת את האינטרס לשמור על הידע, שנתפס כיקר מכול. עזרא, בהיותו בן לשכבת המקצוענים, הכוהנים, שבר אפוא את הקוד הזה והפך את התורה לקריאה ולנגישה לבני השכבות הרחבות. כעת, עם שינוי הכתב, הוא יכול לבוא בדרישה אל העם להתחיל להשתמש בספר התורה הזה, שעד כה היה כמו שפה זרה בשבילו.

### גזירות

יחד עם חידושה של התורה ולימודה בכל שדרות העם ביקשה החבורה שהקים עזרא להחזיר את שמירת התורה למעמדה הראשון. מצבם הרוחני של שבי ציון היה בכי רע. ההתבוללות, ההתרחקות מהתורה, החולין של החיים – כל אלה חברו יחדיו ויצרו חברה יהודית מנוכרת ומעומעמת בזהותה הדתית. הצורך בקביעת כללים המרחיקים את האדם מן העבירה בא במקביל לגודל המרחק מבסיס ההלכה. הדוגמה הטובה ביותר לכך היא הגזירה בנוגע לדיני המוקצה:

תנו רבנן, בראשונה היו אומרים: שלשה כלים ניטלין בשבת – מקצוע של דבילה וזוהמא ליסטרן של קדרה וסכין קטנה שעל גבי שלחן. התירו וחזרו והתירו וחזרו והתירו עד שאמרו: כל

הכלים ניטלין בשבת חוץ מן מסר הגדול ויתר של מחרישה.  
אמר רבי חנינא: בימי נחמיה בן חכליה נשנית משנה זו, דכתיב:  
"בימים ההמה ראיתי ביהודה דרכים גתות בשבת ומביאים  
הערימות" (נחמיה, יג טו). (שבת קכג ע"ב)

הברייתא מתארת את התפתחות דיני המוקצה. על פי מסורת זו, נחמיה  
ראה את חילול השבת ההמוני שנעשה בירושלים. הוא ראה עבודה של  
דריכת ענבים בגת ושל גדישת העומרים, כלומר השבת הייתה חולין  
לחלוטין. מעמדה של השבת בימי נחמיה היה בשפל שלא היה כמותו. לא  
זו בלבד שלא שמרו שבת – לא זכרו אפילו את עצם קיומה. כך נראתה  
ירושלים בראשית ימי שיבת ציון. המרחק מן התורה היה גדול כל כך  
שלא ניתן להתחיל את הרפורמה באמצעות תיקון קוסמטי של "קריאת  
התורה". יש צורך בשינוי מטלטל יותר שיחזיר את העם למקורו ולכור  
מחצבתו. מכיוון שהשבת חוללה בעיקר סביב נושא המסחר והתעסוקה,  
אסרו עזרא וחבורתו את השימוש בכל הכלים בשבת והתירו רק שלושה  
כלים המשמשים את האדם בסעודת השבת. עם השנים, כשתודעת  
שמירת השבת התחזקה, ניתן היה להקל אט אט: "חזרו והתירו", עד  
שהגיעו להלכה שבמשנה: "כל הכלים מותרים חוץ ממסר הגדול ויתר  
של מחרשה", שהם הכלים המובהקים למלאכה מקצועית בשבת.<sup>185</sup>

### אנשי כנסת הגדולה

עם השנים קיבלו עזרא וחבורתו את השם "אנשי כנסת הגדולה". הם  
הפכו להיות מוסרי התורה בשרשרת התורה, והמשנה באבות מתחילה  
את עולמה של התורה שבעל פה בהם:

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים  
לנביאים ונביאים מסרו לאנשי כנסת הגדולה. הם אמרו  
שלשה דברים: הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה  
ועשו סייג לתורה. (אבות א, א)

- משנתם של עזרא ואנשיו היא תמצית מפעל חייו:
- מול הקנאות החותכת, מציעים הם את משנת "הוו מתונים בדין".
- מול הסתגרות הכוהנים וספר תורה בחיקם, הם מציעים את משנת "העמידו תלמידים הרבה".
- מול עולם פרוץ ונטול הבחנה בין קודש לחול, הם מציעים את משנת "עשו סייג לתורה".

זוהי תורה שלמה שיוצרת את הדופק הפנימי של התורה שבעל פה, שהיא התורה העוברת מדור לדור מאז ועד היום. בזכות מפעל חיים זה העניקו לו חז"ל את אחת המימרות היקרות והמיוחדות שניתנו לחכם כלשהו:

ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו אלא שקדמו דור משה.

(ירושלמי מגילה פרק א) <sup>186</sup>